

zetük energiáit összefogták és új célok felé irányították, ebben nagy része van a magyarság fiatalos vonásainak, friss életéréjének, alkalmazkodó képességének. A lángelme létrejövetelének lehetősége minden olyan népnél nagy mértékben fellelhető; amely a véletlen, vagy kedvező körülmények folytán meg tudta őrizni a primitívek szellemi frissességét, csodálatos feltaláló készségét, a lelki alkatelemeknek, az érzelmeknek és az akarattal minden korláttól, az állandó foglalkozásoktól, a társadalmi kényszerektől függetlenebb mivoltát. A magyarság a kedvező, vagy néha nagyon is kedvezőtlen, de mindenesetre rugalmasságot, sokoldalúságot követelő körülmények között mindmáig meg tudta őrizni azt a fiatalos jelleget, mely jobb jövőjének egyetlen biztosítója. Széchenyi a maga lángelméjével épügy meglátta ezeket az eredeti képességeket, amint meg tudta ragadni e képességek egyik legvégső gyökerét is: „Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei és hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénység és a koporsó“. „A magyarnak a vezérek alatt való élete: születése. Szent István, Szent László ideje: gyermekkora. I. Lajos és Mátyás alatti élete: serdülő kora, Mária Terézia alatti kora: fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövőendő lesz emberkora!“

Bibó István.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

III. A baskir kérdés és Jugria.

Hóman Bálint kimutatta nagy forráskritikai tanulmányában, hogy a magyar krónikák őse, a László-kori Gesta, megemlékezett a keleten lévő Magna Hungariáról, mint a magyarok őshazájáról, ahonnan a hét vezér a magyarokat kivezette.³⁷ Ennek a nagy, vagyis ősi Magyarországnak a fekvését a László-kori Gesta talán csak úgy határozta meg, hogy az kelet felé a meotisi mocsarak környékén feküdt. Ezt a meghatározást olvassuk ugyanígy az Anonymusnál (versus orientem), és így idézi a Riccardus-féle jelentés is az őskronika szavait. Hogy az őskronikának az Anonymusnál Dentumoger néven emlegetett őshazáján Lebedia értendő, nem lehet kétséges. A László-kori gesta esetleg megemlékezett az őshazában vissza-

³⁷ Hóman, A Szent László-kori Gesta Ungarorum 1925. 34. l.

maradt magyarokról is, de ez az őskronika leszármazottainak szövegéből nem tűnik ki egészen határozottan. Azonban ez egyáltalán nem lehetetlen, mert hisz Konstantinos Porph. is megemlékezik arról, hogy a besenyőktől szenvedett vereség után a Perzsia felé költözött magyarokkal a dunamentiek követek útján még a 10. század folyamán is érintkezést tartottak fenn. Így tehát ennek az emléke a 11. században még szóbeli hagyomány útján is fennmaradhatott.

Amint Hóman kimutatta (i. m. 34. l.), Viterbói Gottfried 'Memoria Seculorum' c. művében (1185) szintén a László-kori gestából merítette a magyar őshazára vonatkozó tudását. Az őshaza fekvésének meghatározásánál ő is hivatkozik a meotisi mocsarakra, ami szintén Lebédiára utalna. Az a megjegyzése azonban, hogy a régi Magyarország Ázsia és Európa határán van, már inkább Baskiriára illik, mint Lebédiára. Viterbói Gottfriednek vagy zavarosak voltak a földrajzi ismeretei (ami bizony nagyon könnyen meglehet), vagy pedig arra kell gondolnunk, hogy valami olyan értesülése is volt, amely Nagymagyarországot Baskiriába helyezte. A magyar őshazát, illetve a magyarok első határát ugyanis Ibn Rusta és Al Balhi, amint láttuk, már 900 körül Baskiriába helyezik. Európai utazók közül Nagymagyarországot először Piano Carpini helyezi Baskiriába az 1245.-i mongolországi útjáról szóló úti jelentésben: tudását a magyar dominikánusok Riccardus-féle útijelentéséből nem meríthette, mert abban Baskiria neve említve nincs.

A magyar dominikánusok, akik 1235 táján útrakeltek, hogy az őshazában visszamaradt testvéreket felkeressék, az őshazáról — a Riccardus-féle jelentésből úgy látszik — semmi mást nem tudtak, mint amit a gestában, vagy annak valamelyik folytatásában olvashattak. Az első négy vállalkozó közül hárman nem érték el eredményt, csupán egy Ottó nevűnek sikerült egy pogány országban magyarokkal beszélnie, akiktől megtudta, merre van a pogány magyarok országa, akiket azonban nem keresett már fel, hanem hazafelé indult, hogy társakat szerezzen a térítés munkájához. Kevéssel hazatérte után azonban meghalt. Halála után Julianus kelt útra negyedmagával, azonban csak őneki egyedül sikerült — nagy fáradságok után — a pogány magyarokhoz eljutnia, akiket a Bjelaja mellékén talált meg Baskiriában. (Útja a Kubán melléki Zichián, Alánián és Nagybolgárországon keresztül vezetett.)

Ezen tudósítások a következő problémák elé állítanak bennünket: tényleg magyarokat talált-e Julián Baskiriában,

megérthették-e egymást, amint állítja, és azonosíthatók-e a mai baskirok ősei Juliánus pogány magyarjaival.

Mivel a magyar őshaza Baskiriában volt, nyilvánvaló, hogy maradhattak ott magyar néptörzések, akiket Julian fel-lelhetett. Az azonban már egyáltalán nem lehet kétséges, hogy a megértés köztük csak részben lehetett lehetséges, hisz az el-válás után, mint látni fogjuk, 600—650 év mult el, és a magyar nyelv időközben rengeteg török, oszét és különösen szláv jöve-vényszót vett fel. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a finnugor eredetű szavak még a mai nyelvben is a legnagyobb százalékszámmal szerepelnek beszédünkben, amint ezt Tolnai Vilmos kimutatta, és még inkább így volt ez Julianus idejé-ben; így tehát egyáltalán nem látszik helyesnek azoknak a nyelvészeknek (Vámbery, Melich, Gombocz) az állás-pontja, akik a megértés lehetőségét teljesen kizártnak tartják. Semmi esetre sem lehetett Julianus idejében a két magyar nyelvcsoport nyelve között nagyobb a különbség, mint amilyen különbség van ma az egyes szláv nyelvek között. És ha nem is lehet arról szó, hogy pl. tót nyelvtudással orosz regényeket, vagy szerb hősi énekeket lehessen olvasni, azonban ez még egyáltalán nem jelenti azt, hogy egy tót atyafi ne tudna vala-mennyire elpovedálni oroszul, vagy szerbvel, amint ezt a há-borúban sokan tapasztalhatták. Ép így meg lehet érteni né-mettel hollandot, sőt jiddist is, pedig az utóbbi nyelv még a szókészletében is nem csekély mértékben különbözik a német-től. Ezért nem látom be Gombocz azon feltevésének szükséges-ségét, hogy a baskiriai magyar néptörzsek a Kaukázus mellé-kéről költözött északra és hogy így az ő nyelvük is keresztül ment volna oszét és bolgártörök hatáson. Végre is ez a két nyelvi hatás mindössze csak 250 szót jelent, annak is a java-része kultúr szó, így tehát a megértés lehetőségét ennek a szó-készletnek a hiánya nem zárta volna ki. A földművelés dolgai-ról persze, hogy nem igen beszélgethetett volna Julianus a baskiriai magyarokkal, azonban a lovaséletből való következő elbeszélést, amint azt Mé sz ö l y csupa ősi magyar szóból meg-szerkesztette, maradék nélkül megértették volna: „A jó izmos ifjú a mezőről nem gyermeklovat vezet elő, hanem serény har-madfű lovat; féket von a fejébe, nyerget tesz a hátára, ken-gyelbe hág, lóra ellik; oldalán tegez, benne tollas nyilak, kezé-ben íj, idege pattan, ha ló vele; úgy megy a hadba“. (N. Ny. I. 214.) Ez a példa, azt hiszem, tanúsíthatja, hogy Julianus és a baskiriai magyarok valamennyire megérthették egymást, még

ha az utóbbiak nyelvéből hiányoztak is a magyar nyelv török, oszét és szláv jövevényszavai.

Egyebekben is teljesen hihetetlennek látszik az a feltevés, amelyet Munkácsira³⁸ hivatkozva Németh is magáévá tesz, hogy a Kaukázusvidéki magyarság egy elszakadt töredéke a véletlen csodálatos játéka folytán pontosan az elhagyott őshazába érkezett volna meg. De hiszen még csak nem is térhetett volna oda vissza, mert a magyarság bizonyára nem kalandvágyból költözött el a Bjelaja mellékéről a Fekete tengerhez, hanem mivel valami más nép onnan kiszorította; így tehát a baskiriai őshaza nem néptelen, senki földje volt, hanem lakott ország.

Régebben szenvedélyes vitákra adott alkalmat tudományos irodalmunkban az a kérdés, hogy a baskirok azonosíthatók-e a magyarokkal. Paulernek a baskir-magyar rokonságról szóló elméletét tudományos köreinkben általában elvetették, legutoljára Gombocz hangsúlyozta nagy határozottsággal ezen elmélet téves voltát (Ny. K. 46, 33). Legújában azonban Németh Gyula ismét felújította Pauler agyoncaffolt elméletét.

A *baskir* nevet sokféleképpen magyarázták már eddig, a névnek ugyanis háromféle alakja van: *baskir*, *baskirt* és *baskurt* és így sokféle kombinációra nyújt lehetőséget. A baskirok maguk a *baskir* nevet használják és így hívják őket az oroszok is. A *baskirt* névalak a legváltozatosabb formákban arab íróknál fordul elő (v. ö. Németh i. m. 309.), amely alakváltozatok Németh szerint *bašgirt* alakból lettek. A *baskurt* alakra Németh régi irodalmi adatot nem említ; a névnek ez az alakja a 14. sz. első felében mindenestre már használatos volt, mert *bašqurd* alakban előfordul al Umarī-nak egy 1341/42-ben keletkezett művében (U. Jb. IV. 298). A névnek ez az alakja jelenleg a misertatároknál, csuvasoknál és maguknál a baskiroknál is ismeretes. Ez utóbbi valószínűleg népetimológias alak 'fő farkas' értelemben, amelyet két népmondával is kapcsolatba hoztak (Németh i. m. 311).

Németh e *baskir* nevet Munkácsinak egy korábbi nézetéhez csatlakozva *bäs-(o)γur* ('öt törzs') szóalakból származtatja. Ennek az etymológiának azonban egy súlyos szépséghibája van: az első része köztörök, a vége pedig bolgártörök

³⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy M. a finnugor őshazát is a Kaukázus vidékén kereste, és így nála magától értetődő volt, hogy a magyar töredéket innen költöztette Baskiriába.

nyelvi alak. Ezen a nehézségen nézetünk szerint nem segít Némethnek az a megjegyzése sem, hogy az „*ogur* szót nem köznévnek, hanem népnévnek kell felfogni“. És arra sincs úgy látom példa, hogy a török népnevek végén előforduló *(o)-gur*, *(o)-guz* (törzs') szó *u*-jából *i*, *g*-jéből *k* fejlődött volna. Ezek szerint tehát a névnek ezen Munkácsi—Németh-féle etymológiája is elfogadhatatlan. Ha azonban helyes volna is ez az etymológia, akkor is csak arra a következtetésre nyújtaná módot, hogy a baskir nép valami keverék török nép volt. — A baskir nép magyar voltára Németh a névnek *baskirt* alakjából következtet, amelynek a végződésében a magyar *-t*, *-d* kicsinyítő képzőt véli felismerni. Ennek a feltevése azonban nem indokolható valami hasonló kétségtelenül magyar képzésű népnévvel. A *-d* kicsinyítő képző ugyan nagyon gyakori régi magyar személynevekben, rendkívül elterjedt helyneveinkben, ahol speciális funkciót nyert, azonban a magyarban semmiféle nép, vagy néptöredék nevéhez hozzá nincs függesztve, sőt a magyar törzsnevekben sem szerepel. Emellett pedig figyelembe veendő az a körülmény is, hogy a *-d* kicsinyítő képző tövéghangzója eredetileg *-i* volt (*-di*), és ilyen alakban szerepel ez a képző azokban a helynevekben is, amelyeket az oláhok még a 13. század előtt vettek át tőlünk (pl. *Mehádi-a* < régi *Mihálydi*), így tehát ennek a tövéghangzónak a *baskirt* név idegennyelvi alakváltozataiban is meg kellene lennie. Különben is érthetetlen, miért nevezte volna magát a baskiriai magyarság baskirocskának és hogy miért használt volna sajátmaga megnevezésére egy felemás török szót.

A *baskir* névre biztos etymológiát én sem ismerek, azonban a *baskir* és *baskirt* alakok egymáshoz való viszonyát — azt hiszem — sikerült tisztáznom. A *baskir* névalak megvan, amint említettük, maguknál a baskiroknál és oroszoknál, akik ezt a névalakot vagy maguktól a baskiroktól vehették át, vagy pedig, ami valószínűbb, valamely, a baskiroktól nyugatra lakó néptől, esetleg a volgai bolgártörököktől. Annyi ebből mindenesetre kétségtelenül kitűnik, hogy a *baskir* névalak a baskirok saját neve, amelyet tőle magától vett át valamely szomszédos nép. A *baskirt* névalak, amint láttuk, először arab íróknál tűnik fel és azt is megállapíthatjuk, hogy az első arab író, akinek a baskirokról szóló tudósítása a legtöbb használható adatot tartalmazza, Al Balhī († 930) értesüléseit hallomásból szerezte; tudósítását ugyanis Németh fordítása szerint (i. m. 302) „úgy mondják“ kitéttel vezeti be. Ezek szerint a nála előforduló

bašdzirt nem baskirnyelvi, hanem valami más nyelvből származó névalak. — A baskirok közelében a 10. sz. elején török népeken kívül (a vogulokat figyelmen kívül hagyhatjuk) csak alánok éltek. Mivel a török nyelv szempontjából a két névalak viszonya meg nem magyarázható, csakis az alán (oszét) nyelv jöhet tekintetbe. Az oszét nyelv szempontjából pedig a *baskirt* névalakot többesszámnak foghatjuk fel. Arra ugyanis van példa, hogy egy kaukázusvidéki népnek a neve bizánci írónál oszét többesszámi alakban jelenik meg: A VI., esetleg már az V. századtól kezdve a Terek torkolata környékén a Káspi tenger mellett lakott egy *barszül* nevű bolgártörök törzs, amelynek a neve a IX. században a három volgai bolgártörök törzs között is szerepel. Ennek a törzsnek a neve Theophil. Simokattesnél *Βαρσῆλι* alakban fordul elő, amely névalakban Markwart is, — aki iranista volt — oszét plurálist ismert fel (v. ö. U. Jb. 4, 328). [Érdekes módon ennek a törzsnek a neve szír forrásokban az örmény plurális alakjában jelenik meg.] Vagy talán ez a névalak is magyar deminutivum? Ezek szerint a *baskirt* névalak azon nem is csekélyszámú népnevek sorába tartozik, amelyek többesszámi alakban kerültek át egy másik nép nyelvébe. A magyarban ilyen az *olasz* név, amely a szláv *vlach* népnévnek a többeséből származott, ilyen a románnyelvi többesszámot képviselő *arnóc* (albán); a *moszlim* szó többese szerepel a *muzulmán* és a *böszörmény* nevekben. Idetartozik a magyar *hajdu* szó is, amelyről ismeretes, hogy magyar többesszámi alakban majdnem egész Európában elterjedt (pl. német *Haiduck, die Haiducken*). — Konstantinos *Σάβαροι* (*ἄσφαλοι*) néven említi azt a magyar — vagy esetleg csak a magyar törzsszövetséghez tartozó török — néptörödéket, amely a Kur mellékén Georgiában telepedett le. A felhozottak után, azt hiszem, az olvasó nem fog csodálkozni, hogy ebben a névalakban szintén nem magyar deminutivumot látunk Németh Gyulával, hanem oszét plurálist.

Már Pauler rámutatott arra, hogy két magyar törzsnévhez hasonló név akad a baskir törzsnévek között is: *Jenej* ~ *Jenő*, *Jurmaty*, *Surmaty* ~ *Gyarmat*. A baskir-magyar azonosság bizonyítékai között hivatkozik ezekre Németh Gyula is. Azonban épen Németh Gyula bizonyos megállapításaiból következik, hogy ezek a törzsnévek erre vonatkozólag érvként nem hozhatók fel. Kimutatja ugyanis a magyar *Jenő* és *Gyarmat* törzsnévekről, hogy ezek nem magyar eredetű nevek, hanem bolgártörök törzsnévek. Így tehát ezzel az etymológiával egy-

részt azt bizonyítja, hogy a magyarsághoz törökök is csatlakoztak, másrészt pedig ugyanezen török törzsnevek segítségével azt is, hogy a mostani török baskirok eredetileg magyarok voltak. Az utóbbi következtetésre ez a két törzsnév annál kevésbé alkalmas, mert hisz a baskir törzsnevek között akad olyan bolgártörök törzsnév is, mely a magyar törzsnevek között nem szerepel. (Németh i. m. 315).

Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy *Jurmaty* és *Surmaty* nem egy baskir törzsnek különböző hangalakot képviselő neve, hanem két különböző baskir törzsnek a neve. Ha tehát Németh Gyula azt tudja kimutatni róluk, hogy mindkét törzsnév a magyar **Gyormatu* törzsnévből származik (i. m. 309), úgy ennél a névmagyarozatnál ismét csak az tűnt ki, hogy a nyelvészeti formalizmus módszereivel többet lehet bebizonyítani, mint amennyi egyáltalán bizonyítható; mert hisz az elköltözés hipotézisének alapján csak az volna feltehető, hogy egy bizonyos baskir törzsnek a neve egyezik egy bizonyos magyar törzsnek a nevével, de semmiesetre sem az, hogy kettő egyezik vele. A baskir *Jurmaty* törzsnevet különben sem lehet semmi okunk a magyar *Gyarmat* törzsnévvél összefüggésbe hozni, mert a köz török *yor-* 'elfáradni' igéből képzett szabályszerű baskir nyelvi alaknak tekinthető (Németh i. m. 253—54) 'fáradhatatlan' értelemben. Hasonló jelentésű török törzsnévre pedig egész sereg példát említ Németh Gyula is (i. m. 49. l.). A magyar szókezdő *gy-*nek a baskirban, amint ezt Németh is megemlíti (i. m. 309), *d'ž* volna a szabályszerű megfelelője. Mivel azonban a baskirban *d'ž*-vel kezdődő, a magyar *Gyarmattal* egybevethető törzsnév nincs, az egyeztetést kiegészítő hipotézisekkel nem erőszakolhatjuk, hogy azután erre a problamatikus egyeztetésre messzemenő következtetéseket építsünk.

A *Jenej* ~ *Jenő* egyeztetés alapján a baskir és magyar törzs azonosságát azért nem lehet kimondani, mert az etymológia alapja méltóságnév; a méltóságnevek pedig, amint erre éppen Németh Gyula mutatott rá, török törzsnevek között különösen nagy számban szerepelnek (i. m. 44—48). A magyar *Tarján*-nak megfelelő török *tarhan* méltóságnév pl. törzsnévként előfordul a csagatájoknál és türkmeneknél és önálló népként előfordul egy 16. századi orosz oklevélben is (Németh i. m. 258—59). Ennek ellenére Németh is szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy történeti összefüggés ezen törzsek között fel nem tehető. Ezért nem lehet okunk arra sem, hogy a névegye-

zés alapján a baskir *Jenej* és a magyar *Jenő* törzsek között valami történeti összefüggést feltegyünk.

A baskiriai magyarság emlékeként hivatkozik Németh Gyula Munkácsi nyomán még egy 1539.-i orosz oklevélre (i. m. 308), amelyben együtt vannak említve *tarchan*, *baskir* és *možerjan* tatárok. A *možerjan* névről ugyanis azt teszi fel, hogy az a *magyar* név régi *moggyeri* alakjának orosz továbbképzése. Németh Gyula az argumentumok hajszolása közben, úgy látszik, nem vette észre, hogy ezen adattal, illetve a *možerjan* név eredetéről való magyarázatával tulajdonkép a baskir-magyar azonosságra vonatkozó elméletét már önmaga döntötte romba. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a *možerjan* tatárok azokkal a magyarokkal azonosak, akik az elmélet szerint a Kubán mellékéről költöztek Baskiriába, akkor a baskirok semmi esetre sem lehetnek ezekkel azonosak, mert hisz az oklevélben külön néven vannak említve. Ez az ellenérv számomra azonban mégis elesik, t. i. Németh Gyulának a *možerjan* név eredetéről való felfogása egyáltalán nincs annyira megalapozva, hogy ehhez az egyetlen névhez messzemenő következtetéseket fűzhetnénk. Németh Gyula ugyanis ezt a nevet Munkácsi Bernát egy közleményéből vette át, aki viszont Szmirnov orosz tudós könyvéből idézte. Hogy Szmirnov honnan vette, nem tudom; de az bizonyos, hogy sem Munkácsi, sem Németh nem látta azt az állítólag Šack városában őrzött 1539.-i oklevelet, vagy annak fényképét, amely ezt a nevet tartalmazza. Ilyen esetben ugyanis, amikor egy névre messzemenő következtetéseket vagyunk esetleg kénytelenek építeni, a legnagyobb filológiai pontosság elengedhetetlenül szükséges. Nekem ugyanis a Németh közölté adatokból az a jól megokolható gyanúm támadt, hogy abban az oklevélben esetleg a *možarjan* alakot olvashatjuk. Megemlíti ugyanis Németh egy másik orosz kutatónak a műve nyomán (i. m. 326), hogy Kazán vidékén 1551-ben szerepel a *možar* népnév *tarchanokkal* együtt. Ezek a *tarchanok* pedig szerepelnek az 1539.-iki oklevélben is, és így nagyon valószínűnek látszik, hogy az 1539-iki *možerjanok* azonosak az 1551-iki *možarokkal*. Az 1539-iki *možerjanok* t. i. nem Baskiriában szerepelnek, hanem Kazántól délkeletre Temnikov vidékén Középoroszország tambovi kormányzóságában. Ezen a vidéken pedig van több *Možarovka*, *Možarovo*, *Možarovskaja* nevű falu, de ezek a helynevek előfordulnak a kazáni kormányzóságban is, és amint az utóbbiak az 1551-iki *možar* név emlékét őrizték

meg, úgy az előbbieket nyilván az 1539-iki *možerjanokét*. Ha pedig ennek a névnek eredeti alakja *možar*, akkor a magyar név *mogyeri* alakjával való egyeztetés lehetősége eselik.

Hogy ezek a *možar*-ok ki-, mifélék, azt nem tudom. Mindenesetre ismerni kellene a pontos orosz kiejtést, (az oroszok t. i. a hangsúlytalan *o*-t is *a*-nak ejtik), az orosz hangfejlődést és azt, hogy az orosz *ž* miféle török hangoknak felelhet meg. Él ugyanis Baskiriában egy — az orosz névnek német átírása szerint — *meschtscher* nevű nép (egy részük eloroszosodott már, részben pedig tatárul, részben pedig valami csuvas-tatár keveréknyelven beszélnek), akikről azt olvasom *By h a n* nál (*B u s c h a n*, i. m. II. 890), hogy a 14. században Tambov, Rjasan és Pensa vidékén laktak és hogy Kazán elfoglalása után menekült nagyobb részük a baskirokhoz. Azt pedig a Németh által közölt adatokból tudom, hogy épen a *mescserek* ezen régebbi települési területén fordulnak elő a *možar-mažar*-féle helynevek. A két többi név esetleg összefüggésben lehet egymással, amit abból gondolok, hogy egy 1483-ból való szerződésben is szerepel Szmirnov közlése szerint a *Mačjarin* név (Németh i. m. 325). Hogy ez a *možar-mažar* nép azoknak a magyaroknak az utódaiból került volna ki, akiket a mongolok Magyarországból elhurcoltak — amint Németh gondolja (i. m. 332—34) — ez nagyon kevésbé látszik számomra valószínűnek. Mindenesetre hasznos volna tudni, hogy ezeket az orosz *možar-mažar* helyeket mint nevezik a Tambov- Pensa-Kazán vidékének mordvinjai, tatárjai és csuvasai.

Hogy a baskirok nem magyarok voltak, az a nyelvükre vonatkozó tudósításokból is világosan kitűnik. Mahmud Kāšgarī a XI. században pontosan meghatározza, hogy a baskirok nyelve a nyugatszibériai kimek nyelvvel egy csoportba tartozik (Németh i. m. 315). Al Balhī a X. században azt mondja az etelközi (?) magyarságról, melyet a baskirokkal egy népnek vesz, hogy „ők és a besenyők törökök“ (Németh i. m. 302). Al Balhī a magyarokról csak általánosságokat tud, míg a baskirokról részletes értesülései vannak; és így a legnagyobb mértékben valószínű, hogy a baskirok nyelvére vonatkozó értesülését egyszerűen átvitte a bizánciakkal szomszédosnak mondott baskirokra, vagyis a magyarságra. A felhozottak szerint a baskirok magyaroknak nem tekinthetők.

A baskirokat a középkorban arab írók elsősorban bizonyára azért tekintették magyaroknak, mert a *magyar* (*mažyar*)

név hang- és írásalakja hasonlított azokhoz a hang- és írásalakokhoz, ahogyan a baskirok neve náluk ismeretes volt.³⁹

Az a körülmény azonban, hogy a baskirok magyaroknak nem tekinthetők, még egyáltalán nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Baskiriában nem élt volna valami kis magyar maradvány is, amely a 13. században Julian esetleg még fellelhetett. Erre azonban más adatunk eddig nincs, mint a Riccardus-féle jelentés. Julianus útjairól szóló két jelentés azonban nem teljesen ellenmondásnélküli és többhelyütt zavaros is, ami nem is csodáltnivaló, mert hisz a Riccardus-féle jelentés már másodkézből való. Ezért Vámbéry hamisítványoknak is tekintette őket. Bizonyára nem azok; azonban ezen felfogás mellett sem lehet okunk arra, hogy kritika nélkül minden szavukat készpénznek vegyük. Néhány évszázaddal Julian útja után ugyanis Európában meglehetősen sűrűn merülnek fel ismét olyan Julianéhoz hasonló híradások, melyek a legnagyobb határozottsággal úgy tudják, hogy Keleteurópában, a magyarok őshazájában lakik egy magyarul beszélő nép.

Abban a korban, amikor a nyelvrokonságról még a legzavarosabb fogalmak voltak elterjedve, a humanisták már egészen pontosan tudták, hogy a magyar nyelvnek legközelebbi rokonai az obiugor nyelvek, jóllehet fogalmuk sem volt ezekről a nyelvekről.

Áneas Sylvius állapította ezt meg először 1504-ben megjelent kosmographiájában, amely azonban 1458-ban már készen volt. (v. ö. Ny. K. 46, 173.) Egy veronai barátira hivatkozik, aki (1447 előtt) missziós útján Oroszországban az Ural hegység vidékén egy népre akadt, amely ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a pannóniai magyarok (*quarum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus*). Mátyás király pedig Bonfini tudósítása szerint orosz kereskedőktől értesült erről. Mátyás király mindjárt praktikus oldaláról fogta fel a kérdést, expediciót is szervezett (*legatos illuc et exploratores misit*), amelynek a feladata lett volna a rokonmépet rábírní a Magyarországon való megtelepedésre; ily módon óhajtván pótolni az országnak a hosszantartó háborúk során megfogyatkozott lakosságát. [Azt hiszem, ez az egyetlen példa újabbkori történetünkben a nemzeti szempontú telepítési politikára.]

Ransanus (1420—92) már azt is tudja, hogy a magyar nép az európai Oroszországnak olyan vidékéről származik, melyet

³⁹ Így magyarázza a baskir-magyar azonosság gondolatának felvetődését Markwart (Streifzüge, 515) és Gombocz is (Ny. K. 46, 30).

az oroszok maguk is Hungáriának neveznek; arról is értesült, hogy ennek a vidéknek a lakói a magyarhoz hasonló nyelvet beszélnek (Font. Dom IV. 174).

Nem kérdéses, hogy ezek a tudósítások a vogulokra vonatkoznak. Igaz ugyan, hogy a vogul nyelv a magyar legközelebbi rokona, azonban annyira mégsem hasonlít hozzá, hogy valami orosz prémkereskedő, aki utazásai alatt néhány magyar szót és mondatot is megtanult, az első hallásra felismerhette volna a nyelvrokonságot. A nyelvrokonság felismerését csupán az a körülmény tette lehetővé, hogy az orosz hangfejlődés során egybeesett a magyarságra vonatkoztatott *onogur* népnévből lett *ugr*-hangkapcsolat a vogulok és osztjások elnevezésére szolgáló *jugra* népnév *ugra* alakjával.

Az orosz őskronikában, melyet nálunk Nestor-féle krónika néven szokás emlegetni, egy 1096-ra tett mesés elbeszélésben szerepel először a vogulok és osztjások neve *jugra* alakban. Két kéziratban ugyan az *ugra* alak fordul elő, nézetem szerint azonban nincs jogunk az utóbbi alakváltozatot az eredetinek tartani, amint Z s i r a i teszi a *jugra* névről írott tanulmányában, amikor a krónika kritikai kiadásának szerkesztői a *jugra* változat mellett döntöttek: a kéziratok történetének ismeretében az orosz tudósoknak erre bizonyára megvolt az okuk. Később előkerül orosz forrásokban a névnek *j*-nélküli alakja, majd az *ugra* és *jugra* alakok vegyesen fordulnak elő, végre a *j*-s alak általánossá lesz. Ezek szerint az oroszban *ju*- > *u*- > *ju*-hangfejlődés állapítható meg ennél a szónál. Ez természetesen más eredeti *ju*-val kezdődő szavaknál is bekövetkezett: az ószláv *jug*" ,dél' szónak például a mai oroszban *jug*" felel meg, bár a régi orosz alak *ug*" volt.⁴⁰

Magyarország és Oroszország között nemcsak Mátyás király korában volt meg a kereskedelmi összeköttetés, hanem korábban is. Prémeken kívül, amelyet az orosz kereskedők zürjének közvetítésével Jugriából szereztek be, sólymok kerültek tőlük hozzánk, és pedig az urali nemessólyom, amint ezt a krónikáink Scytia-leírásában említett *kerecheth* név is tanúsítja, amelyről G o m b o c z mutatta ki, hogy az orosz *krečet*" (falco hierofalco uralensis) szó átvétele. Így tehát egyáltalán nem lehetetlen, hogy az őshazában visszamaradt rokonoknak esetle-

* A szláv kemény *jer* jelölésére nyomdatechnikai okokból kisebb *u*-t szedtettem.

⁴⁰ V. ö. Berneker, Et. Wb. *jug*" címszó alatt; ugyanerre v. ö. még összav *jucha* és *jun*" címszó alatti cikkeket is.

ges megemlítése már a László-kori gestába is nem a magyar hagyományból került bele, hanem orosz és keleti kereskedők elbeszéléseiből a (*j*)*ugra* és az *ugr*-, illetve az utóbbiaknál a *baskir* és *magyar* nevek azonosítása útján. Ilyen hírekről útjuk előtt esetleg Julianusék is tudomást szereztek, ha ez a hivatalos iratnak mondható Riccardus-féle jelentésben nincs is megemlítve.

Aeneas Sylvius, Bonfini és Ransanus adataiból világosan kitűnik, hogy az utazó kereskedőknek, misszionáriusoknak a nyelvazonosságra vonatkozó tudósításait nem szükséges egészen szószerint venni. Lehetséges azonban, hogy nemcsak a névazonosságra alapították állításukat, hanem tényleg ki is próbálták néhány ismert közönséges magyar szóval, hogy igazán azonosak-e a vogulok a magyarokkal. Az utazó kereskedők például ismerhették a magyar számneveket, azután meg ilyen szavakat, mint *viz*, *ló*, *jó* (folyó), *tó*, *szem*, *kéz* stb. Az pedig nem kétséges, hogyha ezeket kérdezték, akkor a próba teljesen sikerült, mert hisz ezeknek a szavaknak vogul hangalakja feltűnően hasonlít a magyar szavakéhoz. Így tehát hasonló tévedés Julianus részéről sincs teljesen kizárva. Emellett az is figyelembe veendő, hogy a 13. századi vogul nyelv bizonyára jobban hasonlított az akkori magyar nyelvhez, mint a mai magyar nyelv a mai vogulhoz.

Az a gondolat, hogy Julian a Bjelaja mellékén vogulokra akadt, nem új. Már *Tom as chek* is ezen a nézetten volt.⁴¹ Ezt a felfogást *Gombocz* főképp azért tartotta elfogadhatatlannak (Ny. K. 46, 26), mert *Setälä* nek egy korábbi nézetéhez csatlakozva azt hitte, hogy a voguloknak az Ural keleti oldalára való átköltözése a 13. században már befejeződött. *Setälä* ezen elmélete azonban időközben már megdőlt,⁴² így tehát *Gombocz* ezen ellenvetése jelszik. Hogy pedig Julian a Bjelaja mellékén találhatott vogulokat azt *Kannisto* helynévkutatásainak eredményei kétségtelenné tették: neki ugyanis a Bjelaja-Kama szögben 5 vogul folyónevet sikerült kimutatnia (F. U. F. 18, 81), sőt ezen folyónevek közül három a vogulok más települési területén is előfordul.

Lehetségesnek tartom, hogy helynévkutatások útján a baskiriai magyarságot illetően is sokmindent lehetne tisztázni. Aki azonban erre vállalkozik, annak sok mindenféle ismereten

⁴¹ *Tom as chek*, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. SBWA. CXVII. 42.

⁴² Az erre vonatkozó irodalmat lásd U. Jb. VII. 447.

kívül jókora adag kritikai érzéssel és a helynévkutatás módszerének ismeretével kell rendelkeznie (a nyelvészeti formalizmus módszereivel ugyanis, amint a példák tanúsítják, még az Északkeleti Felvidéken is kimutathatók bolgártörök helynevek) és mindenek előtt és legfőképpen nem szabad valamely elmélet fanatikusának lennie. Előfordulhat ugyanis az is, hogy Baskiriában magyar eredetű helynevek egyáltalán nincsenek. Ez a hiány még nem zárná ki azt, hogy ott volt a magyar őshaza — hisz az egész nép is elköltözhetett; baskiriai magyar maradványokról ebben az esetben azonban még csak beszélni sem lehetne: ha élt ugyanis ilyen néptöredék Baskiriában, akkor ott magyar helyneveknek is kell lenniök.⁴³

A vogulok és osztjások *jugra* nevééről Zsirai említett értekezésében megkísérelte kimutatni, hogy abból az *onogur* névből származik, amely a magyarság elnevezésének alapját képezi az európai nyelvekben (Ungar, hongrois, stb.). Feltévése szerint vogulok és osztjások szállták meg azt az északnyugat-sibériai területet, amelyről lehetségesnek tartja, hogy valamikor az onogurok földje volt, aminek következtében valamely ismeretlen nép átvitte rájuk az *onogur* nevet, amely név azután valami ismeretlen nép közvetítésével belekerült a X. sz. második felében a terjeszkedő oroszok nyelvébe és ott keresztülment **on-(o)gur-(a) > *oŋgra > *ōgra > ugra > jugra* hangfejlődésen. Sőt még azt is felteszi Zsirai, hogy a zürjének is átvették ezt a feltételezetten orosz eredetű *jugra* névalakot legközelebbi szomszédjainknak, a voguloknak és osztjásoknak elnevezésére. Látnivaló ebből az összefoglalásból is, hogy Zsirai elmélete hosszú hipotézisláncolat, tipikusan formalisztikus nyelvészeti konstrukció, mondhatnám azt is: ködös konstrukció. Az ilyen konstrukcióknak pedig az az átkuk, hogy egyetlen adat is rombadöntheti őket, még ha a legnagyobb szorgalommal és a legelmésebben vannak is megszerkesztve. Mivel ilyen adatunk van, azért — azt hiszem — felesleges volna az olvasót azal fásasztani, hogy a részletekbemenően vizsgálat tárgyává tegyem őstörténeti, ethnographiai és nyelvészeti szempontból

⁴³ Magyar eredetű baskir helyneveket korábban Jankó és Nagy Géza kíséreltek meg kimutatni; névmagyarázataik tarthatatlanságát kimutatta Munkácsi (Ethn. 13:156 il.) és Mészáros (Ethn. 22:16—19). Baskir helyneveket nagyobb számban tett közzé Munkácsi (i. h.) egy orosz forrás nyomán és Mészáros (Magna Ungaria 1912, 132—138, 141—144). Bizony ezen helynevek között — amennyire én meg tudom ítélni a dolgokat — nem igen akadnak olyanok, amelyeket esetleg magyar eredetű neveként lehetne gyanúba venni.

ezt az elméletet, kitérve azokra a hipotézisekre is, amelyek sokszor csak a sorok között lappanganak. Zsirai ugyanis dolgozatának nyelvészeti részében (!) megfeledezett arról, hogy a *jugra* név *jūra* alakban már a XI. sz. elején és a XIII. század folyamán több ízben is szerepel arab íróknál a vogulok és osztjások elnevezésére. Markwart azt is kimutatta, hogy ezek az arab írók Jugriának leírását és a *jūra* névalakot egy közös X. századi forrásból merítették, amely forrás a legnagyobb valószínűség szerint Dzsajháninak 913—43 között keletkezett, elveszett nagy földrajzi műve volt (U. Jb. 4, 303). Az arab írók X. századi forrása a Jugriára vonatkozó tudását olyan arab prémkereskedők elbeszéléseiből merítette, akik a volgai bolgárokra jártak. A *jūra* névalak tehát a volgai bolgártörökből való szabályos töröknyelvi fejlemény korábbi **juyra* < *jugra* névalakból; ebből következik, hogy már a X. században hosszabb ideig élt a volgai bolgártörökség nyelvében. Ezek szerint tehát a *jugra* névben a *j*- sem valami orosz fejlemény; olyasmire különben úgyszólván képtelenség még csak gondolni is, hogy a volgai bolgárok a IX—X. század folyamán néprókat vehettek volna át az oroszoktól. Hol voltak akkor még az oroszok a Volgától és a Káma mellékétől!⁴⁴

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A kút ménje.

Kemenesalja nyelve c. ifjúkori nyelvjárastanulmányom szerint Csöngén a kútgém neve: *mi*ⁿ, a *kút minnyé* (NyF. 33:21). A régi Tájszótár ugyanis Kemenesaljáról idézi: *Mény*, kút' kankalékja v. gémje (257). Gém, kút' kankalékja v. *ménye* (igy! 136). A kankalék címszó alatt is idézi a

⁴⁴ A *jugra* név magyarázatára, ami bennünket közelebről már nem érdekel, két lehetőség jöhet tekintetbe: 1. fimmugor szó a vogulok és osztjások elnevezésére (Setälä), 2. eredetileg a szamojédek elnevezésére szolgált, akik valamikor körülbelül ott laktak, ahol ma az osztjások (bolgártörök jövevényszavak a szamojédekben): Schrenk, Ahlquist, Markwart. — Meg kell azonban jegyezni, hogy Zsirai fentközlött elmélete nem saját kutatásából sarjadt ki. Ő csupán Gombocz-nak egy korábbi tanulmányában odavetett ötletéhez, illetve gyanításhoz próbált dolgozatában — mindenesetre kissé túlságosan terjengősen — bizonyítékokat szolgáltatni. Csodálatos azonban, hogy Zs. munka közben nem jött rá arra, hogy Gombocz teljesen téves nyomon indult el, amikor a *jugra* nevet az *onogur* névvel gondolta összefüggésbe hozhatónak. — Igaz ugyan, hogyha Zs. erre idejében rájön, akkor a *jugra* név etymológiájáról sem lett volna kénytelen egész vaskos kötetet írni.